

ЗОРАНА НИКОЛИЋ МАКСИМОВИЋ*
Нови Сад

УДК 340.12RAWLS
Монографска студија
Примљен: 17.04.2016
Одобрен: 28.05.2016
Страна: 287-310

КОНЦЕПЦИЈА ПРАВДЕ КАО НЕПРИСТРАСНОСТИ ЏОНА РОЛСА

Сажетак: Теорија правде Џона Ролса припада групи најутицајнијих теорија насталих у периоду после Другог светског рата. Више од четрдесет година аналитичари правних питања и проблема правне етике се са различитих становишта посвећују разматрању Ролсовог учења о правди али и концепција насталих у познијем периоду његовог стваралаштва. Овај рад се бави анализом кључних идеја Ролсове теорије правде као правичности. Питања слободе и једнакости проистекла су из својеврсног покушаја измирења класичних либералних и социјал-демократских гледишта. Његови закључци су у данашњим условима неолибералистичких утемељења друштва, правних поредака, политичких структура, културних модела и економских система, добили својеврсну искуствену потврду. Ова чињеница понајбоље решава дилему односа Ролсових ставова са реалним, стварним животом. Техника вео незнања као и два начела ове технике, служе Ролсу као рационалан теоријски оквир добро уређеном друштву које функционише на основама могућег. Аутор овог рада се потрудио да анализу најзначајнијих идеја Ролсове теорије правде гради на целовитом приступу кроз све централне елементе те теорије: од њених теоријских корена, фундаменталних ставова до њихове валоризације у савременим околностима.

Кључне речи: правда, правичност, дистрибутивна правда, право, слобода, једнакост, вео незнања, рационалност

Увод

Професор политичке филозофије на Харварду својим радовима оставио је најдубљи траг у новијој друштвеној науци. *Теорија правде* Џона Ролса је дело које се расправља већ више од четрдесетак година. Поћи од Ролсовог концепта правде као правичности или га узети као основ критичке анализе, једине су дилеме у погледу његовог стваралаштва. У сваком случају, многи овај рад сматрају најуспешнијим након Другог светског рада на енглеском говорном подручју. Мада је претежно сврстан у групу класичних либерал-

---

* zokan987@gmail.com

них мислилаца, код Ролса запажамо нешто друго: својеврсни компромис, измирење либералних и социјал-демократских идеја. Слобода и једнакост не морају ићи руку под руку, али не морају бити ни супростављене категорије. Ролс управо настоји да их не само приближи, него да се кроз њихово преламање реализује и огледа, истовремено, конструкт правде као правичности. Он је пристрастан у односу према једнакости. На тој оријентацији и изграђује технику копрене незнања, као методолошке претпоставке нијансирања два темељна начела правде. Међутим, он не одбија ни неједнакост. Напросто, није јој привржен али је не може ни заобићи. Она је реалност света кога разматра Ролс. За њу налази оправдање али и корисност. И то саопштава баш кроз други принцип правде као непристрасности. Теорију правде Ролс не устројава искључиво на етичким постулатима, али их и не заобилази. Његов став по питању моралности чињења у друштвеном контексту, понајбоље објашњава кроз аналитику појмова *добро* и *исправно*. Мада му се махом замера да потискује моралну категорију *добро* у корист категорије *исправно*, не мислимо тако. Правда је вредносни појам, а добро и исправно су у непосредној улози обезбеђивања оних неопходних и нужних услова установљења, валоризације и друштвеног потврђивања правде као правичности. Тако да се исправности никако не може одузети морална димензија. Такав је случај и са другим категоријама које експлицира Ролс. Не остављају читаоце равнодушним. *Копрена незнања* (*вео незнања*)¹ је једна од значајнијих. Приговори да Ролс представља једно стање кога не затиче у пракси су делом тачни, али пренебрегавају чињеницу да је *копрена незнања* техника којом настоји формулисати темељна начела правде. Прожимајући консензус, јавни ум или потреба за правдом, су такође изазивали полемичке расправе. И каснији радови Џона Ролса попут *Политичког либерализма* и *Права народа*, у којима се увиђају извесни заокрети у његовим поимањима и представљањима ове проблематике, имали су исту судбину. Са аспекта писца, то је добра судбина. У овом раду посветићемо се коренима Ролсове теорије правде као правичности и њеним кључним идејама.

Теорије друштвеног уговора – корени Ролсовог учења

Филозофија Џона Ролса израста на баштини теорија друштвеног уговора. Међутим, његов циљ је био да концептом правде подигне на виши ниво апстракције ове теорије, посебно Хобсову, Локову, Русоову и Кантову.² Ролс изворни уговор не поставља као претпоставку стварања државе, облика власти или изградње друштва. Сврха друштвеног уговора јесте постизање опште сагласности око темељних начела правде, а на основу којих се успоставља пот-

¹ Овај израз је сковао Џон Харшани. Види: Harsanyi, John, (1975), *Can Maximin Rule Serve as a Basis for Morality?* u: *American Political Science Review*, Vol. 69, p. 594-606

² У *Теорији правде* Ролс наглашава оваква теоријска настојања. Тим поводом он истиче: „Као што текст наговјештава, ја ћу као најразвијеније облике уговорне теорије посматрати Локову *Другу расправу о влади*, Русоов *Друштвени уговор* и Кантове радове о етици почевши са *Основама метафизике морала*. Без обзира на своју величину, Хобсов *Левијатан* ствара посебне проблеме.” Џон Ролс, (1998), *Теорија правде*, Београд, Подгорица, ЈП Службени гласник СФРЈ, ЦИД, стр. 28.

ребна друштвена структура. Кроз ову врсту сагласности се потврђује људска слобода и рационалност али, истовремено, и штити јер доприноси остваривању њихових интереса. И за интересе је потребно усаглашавање у почетном положају једнакости. Почетна једнакост се читава у једнаким условима напредовања на вертикалној друштвеној лествици, у једнаким почетним шансама за успоном, заузимањем позиција, обављањем професионалних делатности. Либерализам у овом делу, одређује перспективе Ролсове мисли. Да, али он не посматра само појединца, не полази искључиво од њега, нити своју теорију довршава њиме. Појединци удружени споразумом, у почетном положају једнакости, сагласни око темељних начела правде стварају друштво у коме ће од сопствене воље, напора, хтења, одрицања, улагања у себе заузети и одговарајући социјални статус. На темељним начелима правде граде се сви даљи споразуми у друштву, одређују се врсте сарадње, формулишу облици власти који би били адекватни жељеној друштвеној структури. Принципи права условљавају и правну норматизацију укупне друштвене стварности. Али, формално-правном норматизацијом се не могу заштити начела правде. И у том делу реалног живота могу настати, и најчешће се и зачињу најразличитији друштвени проблеми. Мада се Ролсовој теорији упућују замерке на рачун његовог нормативног схватања, сам Ролс истиче значајан недостатак како у друштвеном животу тако и у немогућности потпуне теоријске концептуализације оптималног нормативног обезбеђивања основних принципа.

Ролс се служи аналогijом када објашњава како групе треба да сагласно одлуче о томе шта је њихово заједничко добро и да установе градацију добара којима треба стремити. Како појединци као разумна бића, баш својим разумом и личним искуством треба да одреде шта је њихово врховно добро, тако требају поступати и разне групе у друштву. Међутим, сама аналогija никада није и сасвим поуздан начин доласка до тачне конклузије или премисе. Она је увек хипотетична, апроксимативна. Правда као непристрасност полази од почетног положаја једнакости. Као таква „одговара природном стању традиционалне теорије друштвеног уговора” (Ролс, 1998: 28). То је давно истакао и Аристотел када је доказивао да се стање једнакости огледа у томе да се свакоме да оно што му припада. Хобс једнакост људи, као темељ њиховог будућег уговора о удруживању и јединству, посматра са другог аспекта – филозофско-антрополошког. Основ природе човека је страх. Страх за своју егзистенцију, страх од других људи, страх који се грана у низу различитих праваца. Људи су једнаки у страху. Природно стање не познаје „власништво, имовину, тачно разграничење мога и твога” (Хобс, 1961: 110). Русоови погледи су ближи Ролсовим. Он другачије поставља редослед развоја човека, његовог мишљења и друштва. У природном стању људи су били једнаки и слободни. Једнаки у слободи. Свако је одлучивао о властитом животу не зависећи од других. Ова аутентична слобода пропала је настанком приватног власништва. Са њим се јавља и неправда. Ново стање човека и друштва, управо „због општег добра није требало да се догоди” (Русо, 1949: 144). По успостављању организованог друштва које почива на приватном власништву, поново је потребно одлучити се за највише вредности којима треба постулирати поредак. Ово су, добрим

делом, ставке којима се руководи и Ролс. Он упозорава на још једну околност која може бити проблематична. Ради се о одлучивању за темелње принципе правде. Ту предлаже технику *вела незнања*, којој ће у наредним редовима бити посвећено више пажње. Људи морају бити у сличном положају при одлуци које принципе ће вредновати као примарне. Како су сви у сличном положају нико није у стању да „сачини принципе који би погодвали његовим посебним условима, принципи правде су резултат непристрасне сагласности или нагодбе” (Ролс, 1998: 29). Првобитни положај једнакости обезбеђује темелни споразум непристрасности. На тај начин он објашњава ваљаност назива *правда као непристрасност*.

Правда као правичност

Књига *Теорија правде* Џона Ролса се појавила седамдесетих година прошлог века. Ни један писац, ма какву репутацију уживао у научној заједници, није сигуран на какве ће реакције наићи његов рад код читалачке публике. Идеје преточене у теоријске концепције, умеју покатак да побуде код њихових твораца замисли да ће као такве значајно допринети коренимом преуређењу поретка чинећи га идеалним или бар оптималним у контексту институционалних могућности организованог друштвеног живота. Зато неретко и склизну у својеврсни позитивни утопизам кроз сучељавање са стварношћу. Снага ума често је узмицала пред другим моћима. Међутим, то се није десило са Ролсовом *Теоријом правде*. Хваљена и критикована, ова теорија више од четрдесетак година побуђује аналитичку пажњу филозофа, правника, политиколога, социолога, етичара. Многи сматрају да је то „најзначајније дело политичке филозофије написано на енглеском језику након Другог светског рата” (Хејвуд, 2004: 115). Са ког аспекта приступити *теорији правде као правичности*? Да ли кроз његов опортунизам према бихејвиористичким оријентацијама, модификованој теорији друштвеног уговора, као класичној либералној концепцији или као учењу које измирује либералистичке идеје и политику благостања? Ово је само део дилема које стоје пред аналитичарима његовог учења. Генерално посматрано, остале се развијају у три правца: а) заокрети у Ролсовој теорији у периоду позних радова, б) верификација његове концепције у модерним временима и ц) критика Ролсове доктрине.

На почетку свог дела Ролс настоји да постави проблем правде на широкој друштвеној основи. Дакле, не само нормативној, још мање метафизичкој. Он правди првенствено приступа као етички условљеној категорији. „Правда је прва врлина друштвених установа, као што је истина прва врлина система мишљења. Једна теорија колико год била елегантна и економична мора се одбацити или измјенити ако је неистинита; на исти начин закони и установе, ма колико били ефикасни и добро уређени, морају се реформисати или укинати ако су неправедни” (Ролс, 1998: 21). Његова намера је да пројектује рационални теоријски оквир добро уређеном друштву. Али, друштву које почива и функционише на реалним основама могућег, остваривог. Међутим, он конструише теоријску подлогу прилагођену структури друштва као једног система

који је затворен, издвојен од других друштава. У том смислу и развија идеју о централној улози правде у таквом друштву. Уређено друштво се не темељи на утилитаристичкој филозофији рачунице: *највећем добру за највећи број људи*. Правда одбија такав став. Губитак добра једних, које се може читавати у слободи, срећи и слично, не може се заменити већим уделом у добру осталих. Право се обезбеђује правдом, а правда правичношћу. Оном правичношћу која је разумна у постојећем друштву. Успешне цивилизације су почивале на јединственим концепцијама. Ова парадигма Ролсу служи за утврђивање основног критеријума уз помоћ кога утврђујемо да ли је друштво ваљано уређено. Уколико дато друштво располаже јавним и јединственим схватањем правде, тада је оно и са делотворног становишта добро уређено. Тим поводом Ролс закључује да се ради о друштву у коме '1. свако прихвата и зна да други прихватају иста начела правде, 2. основне друштвене установе углавном задовољавају и углавном се зна да задовољавају ова начела' (Ролс, 1998: 22).

Схватање *праведног* може бити варљиво. Тиме се и *правда* погрешно тумачи и доживљава. У овом делу Ролс се ослања на метаетику јер покушава да поимање правде и праведног изгради на значењу и смислу конкретних пракси, те да се у том погледу служи и принципима правилног моралног расуђивања. Препостављати шта је правично, разликује се од рационалног сазнања правичног. Да би смо до њега дошли неопходно је формулисати скуп начела која конкретизују правично. Поред сагласности о схватању правде и правичности, уређен друштвени поредак се гради и на другим принципима који исходе из природе и потреба друштва. Многи проблеми са којима се човек суочава у друштвеној стварности исходе из координације, ефикасности и стабилности. А, ово су предиспозиције које су условиле настајање друштва. Историја цивилизације упозорава: усагласити планове појединаца и група значи обезбедити претпоставке ефикасности у њиховим деловањима. Оствари ли жељену сврху својих поступања, веће су шансе стабилности друштва. И ово је једна од значајнијих улога правде. Институције система морају бити у функцији ових циљева. Тако постају легитимне за грађане.

Правда мора бити постулирана општом и изворном сагласношћу појединаца и група у друштву око основних начела на којима то друштво почива. Друштвена интегрисаност се гради на тој врсти опште сагласности. Али, као слободна и рационална бића људи морају јасно утврдити врсте сарадње које се могу практиковати, и облике власти који су примерени карактеру њиховог друштва. Правда и пристрасност не иду заједно. Непристрасност је темељ правде. Она мора добити институционални карактер. Као и сама правда. Како? Норматизационом правде и правичности, као и свих оних принципа на којима се заснивају. На који начин, уз помоћ чега? Правног поретка и правних аката. Устава, закона и других општих правних аката, као и појединачних који происходе из њих. Дакле, принципи су почетно стање, услов непристрасности. Њих мора обезбеђивати правни поредак. Правда као непристрасност се састоји из два дела: „1. тумачења почетног стања и проблема избора који се тамо поставља, и 2. скупа принципа са којима би се, како се доказује, сагласили” (Исто: 31). Правда која израста на непристрасности није свемогућа. И њени домети

нису безгранични. Друштво се непрекидно креће, мења, усавршава и усложњава. Са тим изменама морају се кориговати и његови постулати. Некада више, некада мање. Ревидирање полазних начела правде, претпоставка је њихове способности да буду стожер интегритетности, успешног функционисања и развоја друштва.

Утицај Канта на Ролсово учење о правди

Ролс полази од Кантове идеје да су морални принципи изграђени на разуму. Морални закон је рационални избор људи који им служи као модел њиховог понашања у етичкој заједници. Право израста на истим основама. „Коначно, Кант претпоставља да у погледу овог моралног законодавства мора да постоји сагласност под условима који карактеришу људе као слободна и једнака рационална бића” (Ролс, 1998: 235). Исту идеју затичемо и у Ролсовом учењу о правди као непристрасности. Појединци као слободна и једнако рационална бића одабирају начела сопственог деловања. У томе се огледа њихова аутономност.³ Темељна начела правде су аналогна Кантовом категоричком императиву. „Под категоричким императивом Кант схвата принцип понашања који се примењује на особе услед њихове природе као слободних и једнаких рационалних бића.” Ролс, 1998: 237) Ролс не полази од претпоставке да лица имају појединачне циљеве, него да се у одабиру циља руководе знањем о примарним добрима, које желе да обезбеде. Људска пракса која се темељи на начелима правде означава деловање које је сагласно категоричном императиву. Човек је слободан у рационалној оцени шта је добро. Та оцена као и усвајање принципа добра, такође се темељи на категоричком императиву.

Слободне и рационалне особе бирају принципе који постулирају њихово деловање. Али, они се морају руководити још једним захтевом. Лица требају исправно проценити који се принципи могу реализовати у друштвеној пракси. Слобода рационалног избора је тек прва степеница у формулисању принципа правде. Следећа подразумева аргументацију оправданости тих начела у погледу доприноса стабилности друштвене структуре. Тек након тога долази до усаглашавања начела правде. Они у даљем следу формулишу морални закон. Ролс заправо говори о својеврсној институционализацији модела, стандарда делања и поступања појединаца и група, а у сврси очувања стабилности друштвеног поретка који је функционално усмерен ка сталном усавршавању и напредовању. Тиме се побољшава и квалитет живота људи. Тако се човек и потврђује као рационално, сврсисходно, слободно и аутономно биће. Као такав, човек остварује склад са друштвеним установама, једну врсту комплементарног односа, а у сврси хармоничности друштвене структуре.

---

³ Reiss, Hans, (1970), *Kant's Political Writings*, Cambridge, The University Press, p. 37-52.

Нормативна димензија правде

*Право*⁴ је термин који се у стручном као и језику свакодневице користи вишезначно.⁵ Нећемо се бавити научном семантиком. Овде је потребно појаснити корелацију права и правде у Ролсовом учењу. Зато ћемо поћи од одређења права као конзистентног и кохерентног система правних прописа. Постоје забрањујуће, наређујуће и овлашћујуће правне норме. Диспозиција, као заповест о понашању, и санкција као принуда за извршење заповести, два су елемента структуре правне норме. Задатак правног система је вишедимензионалан. Ипак, генерализацијом могуће је ситуирати две кључне улоге права: а) институционализовати поредак у друштву и б) нормама заштити институционализована подручја. *Правда*⁶ је филозофско-етичка категорија и битан критеријум права. Правда се „сматра типичном правном вредношћу” (Вукадиновић, 2006: 265). Она је врлина друштвених установа, наглашава Ролс. Правда постулира право. Као начело, њом се процењују како право и правни поредак, тако и укупни друштвени, политички културни, морални односи, поступци и понашања. Међутим, правда није универзална нити аисторијска. Њена садржина и вредност се мењала у складу са смером промена у друштву. Зато је Ролс доводи у сагласан однос са особинама конкретне друштвене структуре, јасно одређеног простора и времена. Унеколико независно о ком се типу правде ради.⁷ Присетимо се да се правда развија на сагласности око основних начела која граде друштвену структуру и бивају вредносним стожером друштвене интегрисаности. Непристрасност и једнакост су основ али и мерило праведности. Праведности правних и осталих друштвених норми, праведности поступања, најразличитијих интеракција међу људима и групама, њихових односа. Праведности у планирању исхода деловања. Дакле, праведности на најширем друштвеном плану. Овде Ролс још једном потврђује међузависност правде и ширег склопа сложених и динамичних друштвених односа. Амбијента у коме друштво постоји. Правда му је својеврсни архитекта друштва, али је и сама условљена његовом природом.

Да би сачувала изворно, темељно начело, правда мора бити заштићена. Врховно начело вредности које пројектује поимање и практиковање правде као праведности, мора се штитити правним поретком. Са друге стране, вредносни принципи правде се ретко када могу непосредно обезбеђивати позитивним прописима. Како их онда институционализовати и санкционисати њихово не-

⁴ Израз *право* има корен у латинском и грчком језику: *ius* (lat.) i *dike* (gr.).

⁵ „На вишесмисленост израза указују многи аутори. Пошто нема једног општеприхваћеног значења, јављају се и бројни неспоразуми и различите дефиниције права.” Вукадиновић, Гордана, (2006), *Теорија државе и права*, Нови Сад, Футура публикације, стр. 19.

⁶ Етимологија речи *правда*: *justitia* (lat.), *Justice* (engl.), *Gerechtigkeit* (nem.), *justice* (fr.), *giustizia* (ital.).

⁷ Типологизација правде углавном издваја следеће групе: 1. *компензаторна правда* која има за циљ обештетити некога за раније нанету неправду, 2. *ретрибутивна правда* се тиче кажњавања починиоца злочина, 3. *процедурална правда* је именоване за нормативно устројен поштен поступак, споразум или праксу, 4. *комутативна правда* означава поштење у пословима какве трансакције и 5. *дистрибутивна правда* се односи на расподелу овлашћења и повластица које изричу органи државне власти.

поштовање? Институционализоваћемо их праксом која је значајним делом условљена различитим облицима институционализације делања, ставова, представа, поступања. Социјализацијом, васпитањем и читавим сплетом друштвених норми, од којих су правне најобавезније. На тај начин устаљујемо праксу која се изграђује на врховним принципима правде. Тако пројектујемо жељену друштвену атмосферу у којој правда успостављена изворним начелима, има највише изгледа на опстанак и несметано обављање своје улоге. Санкционисање непоштовања задате праксе која почива на овим принципима, припада разноврсним друштвеним, а пре свега правним нормама. Оне су обавезујуће. Оне се морају поштовати. Моралне би требало, обичајне би се могле практиковати. Али, без обзира на дуготрајност у постојању, обичаје можемо али и не морамо упражњавати. Наравно, уколико се одступање од њих не коси са законом.

Могу ли правни прописи одступати од правде и њених темељних начела? Могу, уколико их се друштво одрекне али и окрене другим вредностима које утемељују принципе права. Случај сличан питању друштвене структурираности. Коренита измена једне друштвене структуре не значи истовремено и нестанак структуре друштва. Наместо ње се ствара нова. Алокација стожерних вредности као везивног ткива друштва, рефлектује и координате правде. Она постоји и даље, али се не гради више на истим принципима. Да би била релевантни чинилац новог у друштву, мора се прилагодити том новом, потом га оснаживати и подупирати. Ово говори о својеврсном двосмерном односу права и правде. Правде као правичности која није једном за свагда дата. Вечна, статична. Правда је адаптивна, извире из реалног живота и сама мора бити животна.

Етички аспекти поимања правде као правичности

Правда је вредност и критеријум права као и несумљива етичка категорија. Привичност такође припада кругу централних етичких термина. Обоје су интегрисани у најзначајније људске вредности и особине које именујемо моралом врлина.⁸ Ролс се бави дистрибутивном правдом. Потребно је установити начела дистрибутивне правде која ће бити прихватљива за све слободне и рационалне људе.⁹ Поимање правде зависи од ширих друштвених околности. Оне пројектују кључна начела правде. Али, не треба занемарити ни посебне околности према којима се лица одлучују за прихватљивост конкретних принципа, наглашава Ролс. Човек сасвим оправдано промишља које принципе треба усвојити у датој ситуацији. То је најпре његов рационални избор. Не постоји сагласност поводом Ролсовог односа према утилитаризму. Ова неслагања

⁸ Позната је и у научној заједници призната типологија морала коју је установио Жорж Гурвич. Он класификује следеће врсте стварног морала: 1. традиционални морал, 2. морал врлина, 3. утилитаристички морал, 4. морал накнадно донетих судова, 5. императивни морал, 6. морал идеалних симболичких представа, 7. морал аспирације, 8. морал деловања и стваралаштва. Гурвич, Жорж, (1966), *Социологија II*, Загреб, Напријед, стр. 149-184. види у: Николић, Зоран, (2011), *Савремена социологија*, Нови Сад, Фимек, стр. 362.

⁹ Rawls, John, (1958), *Justice and Fairness*, *The Philosophical Review*, 57, p. 525-533.

превасходно потичу од једностраног посматрања односа утилитаризма и либерализма. Наиме, постоје мишљења да оспоравање утилитаризма истовремено значи и одрицање од концепта либерализма. Међутим, овакви ставови пре свега нису издржали пробу времена. Кретања либералних друштава и тенденције модерног света које се читавају кроз политику неолиберализма, те преламања либералних и социјалдемократских идеја, упућују на овакав закључак. Сам Ролс решава дилеме око његовог односа према утилитаризму као филозофији рачунице. „Мој је циљ да израдим теорију правде која представља алтернативу утилитаристичкој мисли уопште, па према томе и свим њеним различитим верзијама. Ја вјерујем да је супротност између уговорног гледишта и утилитаризма битно иста у свим овим случајевима” (Ролс, 1998: 37).

Основни појмови етике су *исправност* и *добро*, наводи Ролс. Морална вредност лица исходи из ових појмова. Свака етичка теорија одређена је начином на који приступа повезивању или односу међу појмовима добро и исправност. Привлачност утилитаристичких закључака о највећем добру за највећи број људи, произилази из рационалности. Али, ова рационалност подразумева разматрање датог случаја, у коме одмеравамо добре и лоше последице, само на првом, почетном нивоу практичних исхода. На њему се по правилу и јавља каква корисност у неком чињењу које не мора имати морални карактер (на пример слагати зарад тренутног највећег добра за највећи број људи, где се испостваља да је корисније одабрати лаж него ли истину). И сама утилитаристичка рачуница подразумева анализу исхода поступања и на осталим нивоима праксе. У следећим нивоима се оно што смо посматрали као добро, претвара у лоше баш по највећи број људи. Интуитивна привлачност оваквих теорија заснива се на погрешној представи о томе да почивају на идеји рационалности. Међутим, рационализација проблема захтева што целовитије сагледавање исхода. Не само оних тренутних, већ и оних који следе за њима.

Расуђивањем се долази до промишљеног моралног суда. Он треба бити основом човековог поступања у складу са моралним нормама које израстају из моралних начела. Поступајући на тај начин, очекујемо да и други то чине. Лица морају имати развијен осећај за правду. На томе се и корени морална теорија. Тако да теорија правде једним делом мора располагати способношћу описивања нашег осећаја за правду. То је задатак дескриптивне етике. То надаље значи да Ролсова теорија правде садржи јасну димензију опште етичке теорије. Да ли је та теорија потпуна без нормативне и метаетике? Није. Да ли теорија правде Џона Ролса ситуира и ове делове како опште етичке теорије тако и етичке анализе неке радње као моралне? Описивање неке радње која се темељи на познатим моралним принципима и начелима, подразумева образложење ваљане корелације радње и принципа, као и њихове вредносне димензије понаособ. Теорија правде тиме употпуњује своју сврсисходност. Промисљање и аналитика моралних судова кореспондира са нашим моралним способностима и могућностима правилног опажаја исхода и исправности, као и исправности и добра неког чина. Дакле, бити свестан шта је морално добро, те да ли је то морално добро добро и за нас? Да ли је исправно то што је праведно, и праведно то што је са прагматичног аспекта исправно. У свему томе, руководити се

усаглашеним начелима правде. То је већ поље нормативне етике. Добро за мене, не мора бити и добро за другог. И шта је оно уопште? Користимо разум да га појмимо и искуство да се оријентишемо према њему. Схватити и одредити значење и смисао израза попут термина добро, исправно, лоше и сл. тиче се задатка метаетике. Али, универзализација појма морала подразумева да се тако усвојен појам провери у практичним, реалним приликама. Шта употребити? Логику моралног расуђивања. Она је такође подручје коме се посвећује метаетика. Да ли то значи да се Ролсова теорија правде своди на етичку теорију? Не, али је правна етика значајним делом фундирала његову теорију. И, што је најважније: није изгубила на практичности. За самог Ролса теорија правде, посматрана из ове перспективе је управо то: теорија. „То је теорија о моралним осјећањима (да се подсетимо назива из осамнаестог вијека),¹⁰ која излаже принципе који управљају нашим моралним моћима, или специфичније, нашим осјећајем за правду” (Ролс, 1998: 61).

Потпуност поимања правде као правичности се гради на правилном одређењу појмова *добро* и *исправност*. Формулисање *примарних добара*, само је заправо обезбеђивање премиса о примарним добрима. То је основ за *пуну теорију добра*, како је назива Ролс. Без установљења моралних вредности људи, она не би била потпуна. Са друге стране, вредности људског живота ограничене су принципима правде. Пуна теорија добра, каже Ролс, мора објашњавати која све добра проистичу из наших делатности. Наравно, имајуће у виду споразумну природу основних начела правде. „Да ли је постојање и одржавање осјећаја за правду добро (у танком смислу) за особе које су чланови добро уређеног друштва” (Исто: 360)? Уколико је поседовање и одржавање осјећаја за правду добро, онда се можемо надати да је и друштво уређено и стабилно. Правда и доброта с морају поклопити. Њихово поклапање Ролс именује *конгруенцијом*.

Кључне идеје Ролсове теорије правде

Техника копрена незнања и основни принципи дистрибутивне правде

Усаглашавање око основних принципа правде подразумева непристрасну процедуру, а која ће обезбедити праведност сваког принципа. Да би формулисао темељна начела дистрибутивне правде Ролс се ослања на процедуралну правду која му треба бити гарант поштености, правичног споразума у овом погледу. За тако нешто смислио је технику *копрене незнања* (или *вела незнања*). Свака рационална особа ће уз ову технику доћи до заједничких принципа правде, те овај избор сопственом вољом потврдити. На тај начин усаглашена начела би постала универзална и као таква, резултат њиховог рационалног промишљања.¹¹

¹⁰ Познато дело на ову тему је *Теорија моралних осјећања* Адама Смита. (примедба аутора)

¹¹ Rawls, John, (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, p. 52-57.

Како апстрахује Ролс ову технику и до чега она доводи? У *првобитном положају* сва лица би се налазила иза *копрене незнања*. Једино знање које би имали је свесност да смо рационална људска бића и да ценимо сопствено добро. Али, не бисмо знали какво нам је порекло, пол, етничка, конфесионална и расна припадност. Непознат би нам био друштвени статус, да ли смо и за шта надарени, какве склоности имамо, каквим когнитивним способностима располажемо. Не бисмо располагали знањима о уређењу друштва коме припадамо, политичком, економском и културном амбијетну. Ни генерацијска припадност нам не би била позната. Последњи исказ Ролс брани ставом да је то потребно јер се тако избегавају питања друштвене правде међу различитим генерацијама као и унутар исте генерације. Једине чињенице које особе знају „су да је њихово друштво подвргнуто околностима правде и свему што то подразумејева... Свакако, претпоставља се да знају све опште чињенице које утичу на избор принципа правде” (Ролс, 1998: 135). Такође, наставља он, не постоје ограничења у знању општих закона и теорија. Схватање правде људи морају прилагодити карактеристикама сарадње међу појединцима и групама. Поимање правде код особа, као и њено прихватање мора бити потврђено њиховом свесном вољом.

Због чега Ролс користи технику *копрене незнања*? Не познавајући ове чињенице људи неће бити у прилици да се боре за приоритет оних принципа који би њима били од користи. Као рационална бића, људи планирају своју делатности, поступања у складу са циљевима које желе постићи. Неке околности им иду на руку, а неке не. Човек се управља према личним потребама. При томе, неретко запоставља потребе других или их подређује сопственим. Да би се то избегло и да се не би рачунало са каквим урођеним човековим алтруизмом, Ролс се одлучује за технику *вела незнања*. Антрополошка перспектива у овом, значајном делу Ролсовог учења, је очигледна. Људи су првенствено оријентисани на лично добро које се у реалном животу потврђује као некаква корисност. За себе, а у односу према другима. Између личне користи и општег добра, људи се махом одлучују за лично. Егоизам и егоцентричност, као и неспособност интроспекције, исказивало се током историје цивилизације као доминантно својство у односу на примере алтруистичког и филантропског понашања појединаца. Да би превазишао ове човекове претежне особине које онемогућавају рационално усаглашавање око темељног начела правде као правичности, Ролс предлаже технику *копрене незнања*. Баш рачунајући на љуску природу, а не игноришући је. Он полази од човековог страха у погледу погешног избора. Желео бих да доминирам, да присвојим већу корисност за себе, али шта уколико погрешим? Јер, нису ми познате најбитније чињенице које се тичу моје позиције у друштву, као и свих битних околности тог друштва. Шта ако погрешим? Тада ћу мањкати у односу на друге. То не желим. *Једнакост је компромис. Она ће произвести и правичност*. Без *копрене незнања* не бисмо могли изградити ваљану теорију правде, закључује Ролс. „Вео незнања омогућава једногласан избор посебног схватања правде” (Исто: 137). Ова техника се може користити у разматрању низа спорних питања правде. Ролс је првенствено употребљава са намером да утврди основна начела дистрибутивне правде.

Мисли да би се уз њену помоћ људи одлучили за два кључна начела дистрибутивне правде. Она су непосредна претпоставка изградње праведног друштвеног поретка. Ролс издваја та начела: „Прво. Свака особа треба да има подједнако право на најширу оновну слободу која је сагласна са слободом других. Друго. Друштвене и економске неједнакости треба да су тако уређене да су а) уз разумна очекивања свакоме на корист, и б) везане уз положаје и службе отворене за све” (Rawls, 1971: 60).

Два начела дистрибутивне правде – сврсисходност и приговори

Ова два начела су темељи дистрибутивне правде и услови конституисања, функционисања, одржања и развоја праведне друштвене структуре. Прво начело гарантује слободу сваком појединцу која је сагласна са истом слободом других појединаца. Свака особа тежи постизању сопствених циљева. Њих гради на рационалној основи, а реализује у условима једнаке слободе за све. Тако да је слобода у непосредној функцији рационалности лица. Не поштовати нечију слободу, значи не уважавати његову личност, обезвређивати његово достојанство. У различитим сферама друштвеног живота, слобода појединаца се различито поставља и практикује. Али, она мора бити једнака. Једнакост и слобода, подразумевају једно друго.

Друго начело које предочава Ролс, захтева поштовање принципа једнакости у могућности стицања друштвених статуса, позиција, обављања делатности, приходавања. Од нашег личног напора, воље, улагања у себе, одрицања, жеље за напредовањем, потврђивањем у друштву – зависи и наш успех. Класична либералистичка идеја. Сви морају имати једнаку доступност статусима, службама, повластицама. Сви морају бити у равноправном положају у тражењу среће, остваривању слободе. Ово начело упућује на реалност у којој човек живи. То су друштвене и економске неједнакости. Како неједнакости могу бити свима на корист? Прво, историја цивилизације није забележила ни једно друштво једнаких. Чак се ни за првобитна друштва тако нешто не може констатовати. Друго, либерално-демократско друштво је друштво које пружа приближно једнаке шансе свима на успех. Треће, Ролс жели да установи примењиву теорију која ће бити алтернатива утилитаризму, и његова замена у тренутку када се америчко друштво више не буде могло развијати на утилитаристичким постулатима. Четврто, како има намеру да му теорија правде постане друштвено ангажована, јасно му је и да мора бити утемељена на реалном животу. А неједнакости у положајима и професионалним делатностима су објективна слика друштва. Неједнакости се не могу докинути, али се могу свести на ону меру која не смета никоме. Како неједнакости на овој равни могу бити од користи свима. Пре свега, друштво тако функционише. Различито се вреднују улоге које појединци и групе обављају, те на основу њих заузимају одређене положаје на вертикалној лествици у друштву. Неједнакости у таквом друштву које омогућава сваком појединцу да улажући у себе, гради сопствени капитал кога ће касније мењати за друге капитале у друштву. Образујући се, на пример, лице ће стицати знања, умења и вештине које ће као сваку другу робу

изнети на тржише и мењати је за новац или неке друге повластице. Дакле, у оваквим друштвима, неједнакости људе постичу на рад, на труд, снажи њихову вољу да уз сопствене напоре кроз разна друштвена добра валоризују и свој труд и сопствене вредности. Ова чињеница позитивно делује на друштво. И ту запажамо међузависност личних и друштвених аспирација. Али, у уређеном друштву.

Приговори који се упућују Ролсу у погледу ова два начела, полазе од технике која их обезбеђује – копрене незнања. Сам Ролс их је био свестан. „Неко може приговорити да искључење готово свих посебних информација отежава да се схвати шта је подразумевано под првобитним положајем” (Ролс, 1998: 135). Међутим, он наводи да увек један или више појединаца могу у било ком моменту ступити у овај првобитни положај или га симулирати. Копрени незнања се, могуће, може приговорити и ирационалност. И на ову околност упозорава Ролс. Ова техника почива на рационалности. Како техника подразумева да странама нису познате најважније чињенице које се тичу њих самих, оне уз помоћ разума рационализују овај проблем и налазе оптимално решење.

Ролсови критичари посебно приговарају другом начелу дистрибутивне правде. Једни мисле да је он сувише оштар, а други да је преслаб. Они који су става да се ради о оштро постављеном начелу истичу да неправде нема тамо где постоје једнаке могућности за стицањем друштвених позиција. Треба наградити оне који више улажу у себе или који су проницљивији, довитљивији, лукавији. Други, сматрајући да је ово начело превише слабо покушавају да докажу штетност неједнакости у друштву уопште. Дозвољене неједнакости (или институционализоване) могу бити толико велике да су саме по себи неправичне. Као такве, оне пројектују услове даљег продубљивања друштвених неједнакости.

Питања слободе и једнакости

Релације слободе и једнакости Ролс првенствено разматра са становишта садржине принципа правде. Он се усредсређује на утврђивање основне структуре која задовољава принципе правде, и то на примеру установа демократског друштва. Мада наводи да не одриче праведност ни оних друштава која се, бар у правно-формалном и политичком смислу, не именују као демократска. Не одриче али и не потврђује њихово утемељење и функционисање на начелима правде.

Грађани прво морају да донесу суд о „праведности законодавства и друштвене политике” (Ролс, 1998: 187). Како се промишљања и закључци о судовима разликују код грађана, они имају и други задатак: донети одлуку о томе која су уставна уређења праведна, обзиром на различитост несагласних ставова о правди. Грађани се морају одлучити и за праведне процедуре избора политичке власти која ће се легализовати кроз право. Четврти задатак који стоји пред грађанима односи се на исправу оцену када преживеле законе треба одбацили те их мењати новим. Једно од карактера правне науке јесте и реактивност закона. Наиме, друштво прво постане свесно неког понашања и праксе

као друштвено штетне, или спознаје шта би било друштвено корисно, а потом пројектује и на прописан начин доноси закон. Узимајући и ово у обзир, запажамо да Ролсова теорија правде и кроз примере *четворофазног следа*¹² непосредно корелира са правом и правним поретком.

Принцип слободе се разуме уколико се свака врста слободе може објаснити кроз утврђивање лица која су слободна, ограничења од којих су они који уживају слободу ослобођени, као и шта смеју да ураде као слободна лица. Слобода мора бити једнака за све. Да ли се једнаке слободе могу ограничити? Оне се могу ограничити уколико критеријуми ограничења исходе из два принципа правде. Понекада се тежак живот појединаца, њихово сиромаштво, недостатак образовања и уопште немогућност друштвене промоције, погрешно тумачи као недостајање слободе тих лица. Ролс се са тиме не слаже. Он сматра да се тиме само унижавају вредности слободе за појединце, а они и даље бивају слободна бића били тога свесни или не.

Омогућавање једнаких слобода и једнакости у слободи, једно је од најзначајнијих својстава начела правде. Слобода савести је посебно значајна морална инстанца која добрим делом обезбеђује остале слободе. Савесност почива на свесности. Уколико је гарант моје слободе слобода других, тада ћу све чинити да учествујем у обезбеђивању једнакости слободе за све. Слобода савести мора бити једнака код свих лица. Ако је разум њен основ, разлоге за њу можемо тражити у унутрашњој потреби личности, али и у сферама интереса. Усаглашавање интереса производи потребу толеранције једних према другима у намери да се интереси задовоље. Ове чињенице упућују на закључак да је Ролс савест, једнакост слободе, разум и свест, вољу (као свесну одлуку), усаглашен интерес и толеранцију, доводио у интерактиван однос. Истовремено, он поставља ново проблемско питање: да ли правда захтева толерисање нетолерантних? Различите друштвене ситуације производе различите проблеме и узрокују такође различите дилеме. Толерисање нетолерантних директно је повезано са стабилношћу добро уређеног друштва на темељу два начела правде. Једнак почетни положај и слобода грађана да аргументују своје ставове, доприносе да се ни према једном ставу или делању не заузима унапред какав моделиран став. Он би се могао изродити у предрасуду. Слобода мишљења и његове аргументације уз културу слушања, непосредно потврђује принцип једнакости у слободи. Поред осталих и ово је значајан показатељ да у друштву постоји као институционално утемељена и животно опредељена владавина права. Не само да је тесно повезана са слободом, него ту слободу штити и обезбеђује.

Слобода има приоритет над другим принципом правде. Слобода се може ограничити само у име саме слободе. „Ако је слобода мање обухватна, репрезентативни грађанин мора наћи да је то добитак за његову слободу у равнотежи; ако је слобода неједнака, слобода оних са мање слободе мора бити боље заштићена” (Ролс, 1998: 229). Како теорија правде настоји да буде рационални теоријски оквир устројавања праведног друштва, тако се сваки елеменат тог

---

¹² *Ролс ова четири задатка грађана означава *четворофазним следом*.

друштва треба процењивати у том контексту. Вредност сваке институције зависи од тога колико доприноси овом примарном циљу. Једнакости у слободи свих, понајпре.

Различите перспективе дистрибутивне правде

Ролс разматра дистрибутивну правду са различитих аспеката. Односно, оних за које сматра да имају примарну улогу у оптималном функционисању друштвеног система. Економија, политика, право, генерацијске разлике као и дух времена, су основна подручја где он проверава да ли принципи правде могу бити поуздани критеријуми којима се може мерити успешност друштвених институција и институционалних подручја. Доктрине политичке економије морају садржавати објашњење јавног добра које је засновано на схватању правде, каже Ролс. Успешност ових доктрина зависи и од њихове способности да усмере расуђивање грађанина „када разматра питања економске и социјалне политике” (Ролс, 1998: 244). Начела правде требају оријентисати и законодавна решења на пољу економије, економског живота и економске политике.

Ако је установљени систем праведан, он ће бити у могућности обезбеђивати сопствену подршку. Моћи ће сам себе чувати и унапређивати. И тако се потврђује његова друштвена ефикасност. Уколико је изграђен на овим начелима, и ако је функционално делотворан, друштвени систем ће обављати још једну значајну улогу: развијаће код грађана осећај за правду. Његова делотворност охрабриваће људе да је правда врлина која у реалном животу обезбеђује добро – како заједничко, тако и лично.

Начела правде граде основну структуру друштва. Виталне институције друштва морају на тим основама устројити и остале установе које су им хијерархијски подређене. Ролс, стога, предлаже да се све друштвене институције функционално и сврсисходно усагласе са правним и политичким установама. „Без одговарајуће схеме ових позадинских установа исход дистрибутивног процеса неће бити праведан. Недостаје непристрасност позадине” (Ролс, 1998: 257). Ако је устав највиши општи правни акт, основни закон и најважнији политички документ, онада он треба, макар у начелном смислу, бити стожер осталим правним актима. Принцип хијерархије правних аката то и подразумева. Међутим, управо се устав изграђује на начелима правде, а као такав условљава формулисање осталих правних аката ниже правне снаге, такође на темелним начелима правде.

Мотивација је значајан чинилац различитих деловања – личних и колективних. Њом се појачава ефикасност чињења и поспешује извесност постизања циља. Ипак, постоји јасна граница између друштвене и алтруистичке мотивације, наглашава Ролс. Интереси појединаца и група не морају бити, и нису увек сагласни. Често се експонирају на конкурентској равни. Ако би лични интереси били потпуно сагласни, а подређени каквом императивном друштвеном добру, тада са извесношћу можемо закључити да то друштво не израста на принципима правде. Парадокс? Не, ради се о некој варијанти недемократских режима – апсолутистичких или тоталитаристичких. Усаглашавање различитих

интереса у демократским друштвима се одвија на начелима правде. Она су отелотворена кроз институције друштва. Друштвена институционалност је заснована заједничким добром које је формулисано на рационалној одлуци људи као слободних и једнаких личности.

Поимање правде се најчешће разликује међу генерацијама. Да би се задовољила два основна принципа правде, Ролс предлаже постављања граница социјалног минимума. Он би требао испунити потребе и интересе свих генерацијских категорија. Искуство указује на чињеницу да је у датом временском периоду увек једна генерација привилегована бољим друштвеним статусом. Из тог разлога на значају добија питање правде. Пођемо ли од претпоставке да све генерације морају да остваре подједнаку добит, онда се мора постићи споразум о принципима штедње. Тај споразум би омогућио да свака генерација добије „оно што јој сљедује од њених претходника и да учини свој правични дио за оне који долазе” (Ролс, 1998: 268). Тако се најзначајнијим делом и обезбеђује социјални минимум. Када је утврђена праведна стопа штедње, утврђен је и критеријум прилагођавања нивоа социјалног минимума, наводи Ролс.

Морална заслуга и принципи правде

Да ли се добра распоређују према моралним заслугама? То јесте тежња здравог разума, али живот је прилично сложенији. Ни снага раскошне расудне моћи није кадра да одговори на многа питања са којима се у мунданом животу суочавамо. Стиче се утисак да се са драматичним ситуацијама лакше носимо неголи оним које затичемо (или нас затичу) у свакодневици. „Правда је срећа у складу са врлином” (Исто: 286). Али, животне околности дозвољавају да се ова максима оствари тек онолико колико нам омогућава давно устројена друштвеност. Ролс указује на ове проблеме. Он истиче да замисао расподеле на основу врлина кубури са начином разликовања између моралне заслуге и легитимних очекивања. Темелна начела правде на основу којих се структурира друштво, не полазе од моралних заслуга појединаца. Врлина је унутрашње богатство човека. Она је израз његове најдубље унутрашње рафиниране потребе да чини добро. Добро не може штетити другима. Оно може бити само бескорисно за човека који се руководи моралом врлина, и то у неуређеним друштвима. Чак и уређена друштва не морају увек ваљано вредновати нечији морални чин. У посебним околностима, добро се не мора добрим вратити, него се може десити да произведе лоше по његовог актера. Оно што правда прописује „нема за циљ да награди моралну врлину” (Ролс, 1998: 287). Њена тежња је превасходно да фаворизује и награди оне способности које доприносе заједничком интересу. Питање је на каквим моралним основама почивају те способности? Наградити заслугу је непрактично, наводи Ролс. Сем уколико није нужда.

Морална вредност није одређена првим начелом правде, како би се можда дало помислити. Он се може увести тек када су усаглашени „принципи правде и природне дужности и обавезе” (Исто: 288). Морална вредност по њему, најпре служи као својеврсни осећај за правду. Поредимо ли принципе исправности, правде и моралне вредности, закључујемо да је принцип моралне

вредности секундаран у односу на прва два. Друштвена правила (првенствено правна) регулишу поштовање захтева појединаца. Норматизација потреба, интереса, жеља и захтева упућује нас на разликовање „између имати право на нешто и заслуживати, у уобичајеном, мада не и моралном смислу” (Исто: 289).

Принципи дужности и правичности

Принципи *дужности* и *правичности* су одабрани у првобитном положају. Првобитни положај, подсетомо се, треба да омогући једанкост појединаца. Њихова сврха је да формулишу и институционализују односе и везе међу појединцима. Шта је основна дужност, уколико се руководимо теоријом правде? Подржавати и унапређивати праведне установе. И то кроз две димензије. Лица морају поштовати праведне установе и бити функционално корисни делови у тој целини. Друга димензија се тиче неопходне помоћи грађана код успостављања праведних институција. Праведност која је институционализована унутар друштвене структуре подразумева допринос појединаца у очувању те праведности. На добро свих.

Ако су два принципа правде део схватања исправности за појединце, сасвим је очекивано да је природна дужност праведности обавеза да се у сваком погледу подрже ови принципи. Уређено друштво подразумева извршавање дужности које подржавају оне стубове на којима друштво почива. Савремено друштво је комплексно. Једна од последица усложњавања друштва јесте и шири спектар дужности и обавезности грађана. Оне су распоређене у свим значајним сферама друштва: праву, економији, политици, култури. Модерно демократско друштво не препушта савесности појединаца поштовање дужности. Оно их норматизује кроз диспозицију и санкцију. Израз *природне дужности* Ролс користи да би њиме ставио до знања да је реч о сасвим разумљивим и очекиваним дужностима и обавезностима људи.

Дужности и обавезности имају исти циљ, али их не треба поистовећивати. Природне дужности израстају из различитих принципа, а обавезе исходе из принципа правичности. Обавезе појединаца кореспондирају са њиховим дужностима. Основна обавеза свих је садржана у потреби да се гради и чува праведан друштвени поредак. Обавеза у поступању лица постаје правило само у случају да су праведне институције према којима се обавеза односи. Уколико се лица саглашавају или под присилом покоршавају неправедним установама, онда таква пракса не производи обавезе. „Постоји општа сагласност да су изнуђена обећања ништавна *ab inito*” (Исто: 313). Дужност Ролс веже за дужности грађана према институцијама, а обавезе посматра у контексту функције коју лице обавља, положаја који заузима или делатности којом се бави у некој врсти удружења изван професионалне делатности. Обавезе и дужности могу доћи у сукоб. Тада их је потребно вредновати баш према овом критеријуму.

Законима се регулише друштвени живот који је постулиран принципима правде. Значи, и закон израста на истим начелима. Принципи природне дужности и принцип правичности формулишу дужности и обавезе грађана. Они су норматизовани првенствено кроз правна правила. Али, да ли поштовати неп-

раведан закон? У идеалном случају, полазећи од начела правде, до њега се не може доћи. Живот, међутим, нуди и друге могућности. Није исправно мишљење да не треба поштовати неправедне законе, истиче Ролс. „Неправедност закона обично није довољан разлог да га се не држимо, ништа више но што је правна ваљаност законодавства (онако како је дефинише постојећи устав) довољан разлог да се оно поштује” (Исто: 320). Уколико је структура друштва у основи праведна, потребно је поштовати и неправедне законе уколико не прелазе границе неправде, каже он. Проблем представљају ове границе. Како их бити свестан? Корен тешкоћа се обично налази у сукобу принципа. Једни наводе грађане на поштовање а други на непоштовање неправедних закона. Да би се ово стање превазишло, потребно је уравнотежити дужности и обавезе уз правилно одређење приоритета. Како настају неправедни закони? Друштвени поредак се временом може удаљити од усаглашених стандарда правичности. Напросто, друштвене промене захтевају и корекцију ових стандарда, јер све у свету је као и у друштву каткад подложно каквим вредносно негативним изменама. Поред тога, стандарди правде се могу изградити или временом могу склизнути према стандардима који одговарају владајућем слоју. И трећи случај је могућ. Наше схватање правде и принципа који је граде, може бити погрешно или недовољно тачно. Сасвим је извесно да се људи понекад руководе сопственим интересом у процени правичности неког чина, поступка или радње. Тада и закон као и друга правна акта, могу доживљавати као неправедна. Независно на све опције које рађају реалне животне околности, морамо закључити да се неправедни закони у одређеним перидима јављају као својеврсна нужност како би се неправедности вишег степена и интезитета спречили у даљем развоју и постојању. Дакле, и као неправедни могу имати позитивну друштвену вредност. То је још један од разлога зашто их треба поштовати.

Проблем грађанске непослушности

Друштво може бити у највећем делу добро уређено, политички устројено као демократско, али и у таквом друштву је могуће озбиљније кршење правде. То је знак да у неким сферама треба поправљати постојећи систем и учинити га праведним. У таквим околностима се може јавити грађанска непослушност према легитимној демократској власти, истиче Ролс. Проблем се јавља у погледу питања сукоба дужности према легално утврђеним правним правилима и оне тачке када та правила престају да буду обавезујућа зарад „одбране сопствених слобода и дужности супростављања неправди” (Исто: 330). Поред тога, потребно је одговорити и на питање шта је грађанска непослушност? Одредити је и јасно разграничити са оним појавама које су јој само сличне. Ролс је дефинише на следећи начин: „Ја ћу почети тако што ћу дефинисати грађанску непослушност као јавни, ненасилни, мада свјесно политички чин супротан закону или политикама власти” (Исто: 331). Једна од дилема код ове врсте појаве може се исказати питањем: да ли је легитимно супроставити се неправедном закону истовремено кршећи закон? Ролс у овом случају даје предност сврсисходности над легитимношћу и легалношћу.

Грађанска непослушност користи принципе и методе политичке борбе. Стога је она политички акт. Ослонац овом чињењу је захтев да се поштују заједнички прихваћени принципи правде на којима се гради политички поредак. Она је и јавни чин јер се обавља у јавности. И кроз јавност настоји да оријентише јавно мњење. Али, она не сме бити насилна. Како је привржена праву, одустаће од насиља. Уколико се ненасилни отпор покаже као неуспешан, он се касније може претворити у делимично или потпуно насилан.

Џон Ролс грађанску непослушност формулише и објашњава као поступање које се налази на средокрашћу између правног протеста и „одбијања на основу приговора савјести...” (Исто: 334). Одбијање на основу приговора савести односи се на непоштовање судске одлуке или управне наредбе. Овај поступак нема намеру да пошаље било какву поруку, као у случају грађанске непослушности. Одбијање је конкретан чин који покреће на основу своје савести и усмерен је према јасном објекту. Овај чин је јасан, конкретан и директан. Политички контекст код одбијања по основу приговора савести не мора постојати. Могући су и такви случајеви, као и они који утемељење налазе у верским, ширим културним или искључиво персоналним разлозима. Оно се чак не мора заснивати ни на општој сагласности о принципима правде. Њихов мотив могу бити и верска убеђења. Попут раних хришћана који су одбијали поштовања паганских божанстава, на пример.

Компарација исправног и доброг у контексту теорије правде

Да ли се међу појмовима *исправно* и *добро* може ставити знак једнакости или свака за себе представља посебан израз одређеног смисаоног значења? То је централно питање које ћемо разматрати у контексту Ролсове теорије правде као непристрасности. До поимања појма добро човек долази рационалним промишљањем о сопственим и друштвеним животним циљевима, сврхама, смислу. Добро човек рационално пројектује, кроз личну али и колективну перспективу. Идеално је уколико су ове две перспективе сагласне. У потпуности тешко, у најзначајнијим и највреднијим димензијама, оптимално. Термин добро се не своди искључиво на етички ниво. Поред њега, он подразумева и практичност али која се не налази у опозитиву према моралу врлина. Пракса то не успева увек. Корисност уме да надјача морални обзир.

У Ролсовој теорији правде као непристрасности, појам исправног претходи појму доброг. Оба појма му служе да објасни кључне моралне вредности. Рационализацијом оба појма, рационализујемо стожерне моралне вредности друштва. Та чињеница омогућава да се такође на рационалној подлози постигне сагласност око принципа правде. Пут до друштвене манифестације правде је исправно схватање правде и њених принципа. Добра корелирају са вредностима али и интересима. За теорију правде је битно одлучити се за примарна међу мноштвом добара.

Добро или добра ствар се разликује у схватањима појединаца. Код исправног то није случај. „У добро уређеном друштву грађани имају исте принципе исправног и они покушавају да дођу до истог суда у појединачним

случајевима” (Исто: 401). Ти принципи имају задатак да успоставе коначан поредак међу супротним и/или супростављеним захтевима и интересима појединаца. Што се тиче схватања *доброг*, људи га различито поимају и руководе се у чињењу према том поимању. Правилно уређено друштво омогућава постојање као и реализацију различитих животних планова појединаца. У њему они могу сами одређивати важност разноврсних циљева. Тако им је дата и слобода да самостално формулишу сопствено добро. Усложњено друштво обезбеђује разноликост добара, а умреженост тог друштва обезбеђује да се добра на равни циљева не супростављају на штету праведне структуре друштва. Код правде имамо други случај. Правда захтева усаглашавање јединствених принципа али и начине њихове примене у посебним случајевима.

Непосредна примена принципа правде подразумева технику копрене незнања. За разлику од ове чињенице, вредновање добра једне личности тражи потпуно знање о постојећим чињеницама. Схватање добра се равна према њима. Оно може варирати од ситуације до ситуације. А да бисмо се одлучили за примарно добро у конкретним околностима, неопходно је да те околности што потпуније познајемо, да их будемо свесни. То је услов рационализације добра у датом друштвеном простору. Добро се оријентише и према циљевима који се настоје постићи, те наше способности да остваримо жељено. Без знања о реалним чињеницама које су од значаја за циљеве које смо пред себе поставили, без свесности о властитим могућностима да остваримо оно што смо наумили, тешко можемо рачунати са успехом у деловању. Добро се нивелише према овим координатама.

Лична и колективна потреба за правдом и осећај за правду

Желимо ли да живимо у друштву које афирмише наше вредности, обезбеђује да се развијају и социјално потврђују способности, у којем ћемо зависити од квалитета свог рада, тада настојимо да живимо у уређеном друштву. Човекова слобода је зависна категорија. Она се може испољавати на личном плану у низу различитих аспеката. Али, за тако нешто јој је потребан повољан друштвени амбијент. Иначе се може изобразити у велики проблем појединца који у неслободи покушава да мисли и да се понаша као слободно биће. Слободу не треба поистовећивати са личном разузданошћу и стањем друштвене анархије, аномије и ентропије. Неуређена друштва фаворизују самовлашће и распусност у поступању малог броја лица, наспрам неслободе огромне већине. Зато се Ролс теоријом правде и бави кроз разматрање уређеног друштва. Са вољом је исто. Воља почива на свесности и могућој савесности. Свесност и савесност не морају ићи руку под руку. Међутим, воља не зависи само од појединца. Безвољност може потицати како од личности тако и од колектива у коме та личност постоји као биолошка јединка. Питање је да ли се у свим околностима лице испољава и као друштвени субјективитет. Ако желите да будете ковачи сопствене среће, онда свесно бирате оне друштвене услове у којима је тако нешто сасвим могуће. Тада изабирате уређено друштво.

Оно почива на правди а која се гради на темељним вредностима материјализованим кроз кључна начела правде. Желимо ли смисленост нашег живота, онда развијамо и оне потребе које ће ту смисленост обезбеђивати и штитити. Потреба за правдом не мора израстати на унутрашњим био-психолошким диспозицијама личности. Нити се јављати као манифестација тих диспозиција. Мада је и то могуће. Нас више занима друштвени контекст потребе за правдом. Правда и потреба за правдом се тако испољавају као лично и друштвено примарно добро.

Осећај за правду се јавља на идентичним основама. Ролс наглашава да је тај осећај делотворна жеља да се установе и практикују начела правде. Истина је да различити људи имају више или мање изражен осећај за правду. Или га уопште немају. И то је одраз особина личности. Али, осећај за правду у добро уређеном друштву се рационализује и социјализује. Зато се и он јавља као устројена потреба код човека. Интереси и потребе руководе човековом одлуком да живи унутар уређене и праведне друштвене структуре. Ролс не промишља ова питања са становишта људског егоизма или каквог, стварног или апстрахованог, алтруизма. Његови ставови су проткани објективним односом према друштвеној стварности. Морално осећање мора бити комплементарно са добром појединаца у друштвеном контексту. И то према самој идеји правде као праведности. „Ако неко има дјелотворни осећај за правду, онда ће имати регулативну жељу да се понаша у складу са одговарајућим принципима” (Исто: 504). Јасност животног плана за појединца, претпоставка је трајног стицања осећаја за правду. Јасност подразумева способност спознаје, односно, рационализацију сопствених потреба, интереса, циљева. Принципи правде су јавна ствар. Они нису скривени. Јавност принципа правде омогућава спознају њиховог значења и смисла. Каузални ред на релацији принципи правде, правда, потреба за правдом и осећање за правду је објективни израз и потреба уређеног друштва.

Осећај за правду се етаблира као трајна ознака човека. Али, трајност не значи и апсолутну непроменљивост. Као све у друштву, попут особина личности, и она је подложна некаквим променама, корекцијама. Човек мора имати осећај за правду. Међутим, вредносна и квалитативна садржина тог осећаја може трпети измене. Да човек у измењеним околностима не би трпео какав лични губитак због осећаја за правду који није прилагођен изменама друштвене структуре. Она је и даље остала праведна. Само што се праведност мора равнати са новинама. И, наравно, сама их као такве, подупирати.

Закључна разматрања

Стваралаштво Џона Ролса инспирише генерације политичких и правних филозофа али и теоретичара других научних провенијенција. Теорија правде као правичности слови полазним штивом у аналитици рационално-теоријских концепција које би требале аплицирати у друштвеној стварности. Мада своју теорију ограничава на либералне поретке, она пружа обиље материјала као

сазнајног оријентира преструктурирања друштава, другачијег правног и политичког устројства. Мислимо да се то посебно односи на постсоцијалистичка друштва у транзицији.

Корени Ролсовог учења су теорије друштвеног уговора: Хобсова, Локова, Русоова. Али, најзначајнији утицај на њега у овом погледу су имале Кантове идеје, посебно његов категорички императив. Сложене експликације правде као правичности утемељене на Кантовој филозофији полазе од основне сазнајне претпоставке: људи су рационална али слободна и једнака бића. Правди Ролс приступа кроз две комплементарне перспективе: а) нормативне и б) етичке. Она јесте вредносни критеријум права и тачно је да се ради о филозофско-етичкој категорији. Али, правда се у контексту правног поретка норматизује као исправна пракса. Да би се правда потврдила, неопходно је проверити њену друштвену ваљаност у пракси. Закони, са друге стране, имају реактивни карактер. Потребно је времена да се уочи како је неко делање штетно по друштво, или би поступање такве врсте било од користи заједници. Правда управо прелази тај пут. Ролс теорију правде као правичности није свео на етичку раван. Он је не избегава, али и не поистовећује свој политичко-правни конструкт са неком новом моралном теоријом.

Ролс се бави дистрибутивном правдом. Усаглашавање око кључних начела правде захтева одређену непристрасну процедуру. У ту сврху користи *копрену незнања*. На тај начин обезбеђује једнакост лица у првобитном положају, која се из те позиције требају одредити за оно добро које ће бити не само исправно него и које ће пружати свима подједнаке услове успостављања жељеног статуса у друштву. Уколико се гради на основним принципима правде као непристрасности, друштвена структура је праведна. Појединци јесу основни актери друштвене стварности, али су институције те инстанце које установљени поредак штите. Ролс је јасан у формулацији два начела дистрибутивне правде. Она се нијансирају кроз следеће ставове: 1. Свака особа треба да има подједнако право на најширу основну слободу која је сагласна са слободом других. 2. Друштвене и економске неједнакости треба да су тако уређене да су а) уз разумна очекивања свакоме на корист, и б) везане уз положаје и службе отворене за све.

Релације слободе и једнакости много су полемисане у радовима низа аутора. И овде се уочава кохерентност у његовим исказима. Начело слободе је објашњиво и појмљиво само уколико смо у стању утврдити која су лица слободна, који су критеријуми њихове слободе, као и докле сежу домети реалне слободе људи. Она мора бити једнака за све грађане. Иначе не би постојала. Слободе се могу и ограничити само уколико та ограничења проистичу из принципа правде као правичности. Једнак почетни положај свих у одабиру и усаглашавању начела правде, искуствено претпоставља отелотворење принципа једнакости.

Начела правде устројавају праведну структуру друштва. Унутар ње, виталне институције нормативно уређују и штите поредак. Тако се обезбеђује слобода, правда, непристрасност и једнакост. На тај начин лица су у стању да

изградe сопствени став о вредностима, о томе шта је исправно, шта је мера доброг, која добра имају примат. Он се напросто учи користити својим разумом и рационализовати низове искуствених ситуација. То је показатељ потврде не само ове теорије, него и човека као слободног, независног и аутентичног бића. А, опет оног актера који је везан за своју заједницу. Дакле, Ролс, никако не раскида ову нит. Стога, сматрамо, приговори комунитариста у овом контексту, не одговарају истини. Здрав разум тежи да се разноврсна добра расподељују према моралним заслугама. Али, свакодневни свет је жива супстанца. Сложена, са тенденцијом даљег усложњавања. Зато није увек могуће то постићи. Ролс има одговор. Он констатује да је правда срећа која је сагласна са врлином. Ту сагласност не можемо увек остварити. Знамо за срећу као и емотивно стање супротно од ње.

Једнакост лица обезбеђују принципи дужности и правичности. Они су изабрани у првобитном положају и њихов задатак је да формулишу институционалне односе и везе међу појединцима. Ролс из тог разлога наглашава да је основна дужност подржавање праведних институција. Јер оне гарантују оживотворење правде као правичности, а са њом и стабилност, те развој праведног друштвеног поретка. Склоп односа који израста из ове структуре наговештава могућност функционисања система по својеврсном аутоматизму. Наравно, штитећи а не штетујући слободама и правима појединаца.

Ролс се бави и темом грађанске непослушности. Њу објашњава као врсту поступања које се налази на средокрашчу између правног протеста и одбијања послушности по основу приговора савести. Одбијање на основу приговора савести он објашњава у правничком контексту. Усмерен је на непоштовање какве судске одлуке или управне наредбе. Док грађанска непослушност садржи јасан политички префикс, то немора бити и у случају одбијања по приговору савести. Појмови *исправно* и *добро* су интегрални делови теорије правде као правичности. Исправно претходи добром, и Ролс му даје примат. Правда се друштвено потврђује исправним схватањем праведног и принципа правде. То схватање у вредносном и сазнајном погледу мора бити стабилно. Добро корелира са вредностима, али је неретко одређено и интересним мотивима. Теорија правде захтева да се од мноштва добра појединац одлучи за она која су примарна. Принципи исправног не познају такве варијације, али само у праведно уређеним друштвима. Човек у таквим условима развија потребу за правдом као и осећај за њу. Потреба за правдом израста на централним вредностима друштва. Осећај за правду следи овај траг. То је делотворна жеља успостављања и практиковања начела правде.

Литература:

1. Gurvič, Žorž, (1966), *Sociologija II*, Zagreb, Naprijed.
2. Harsanyi, John, (1975), *Can Maximin Rule Serve as a Basis for Morality?* u: *American Political Science Review*, Vol. 69, p. 594-606.
3. Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd, Clio.

4. Hobs, Tomas, (1961), *Levijatan*, Beograd, Kultura.
5. Lyons, David, (1984), *Ethics and the Role of Law*, Cambridge, Cambridge University Press.
6. Nardin, Terry, (1983), *Law, Morality and the Relations of States*, Princeton University Press.
7. Nagel, Thomas (1973), *Rawls on Justice* u: Daniels, Norman, (1989), *Reading Rawls*. Stanford, Stanford University Press.
8. Nikolić, Zoran, (2011), *Savremena sociologija*, Novi Sad, FIMEK.
9. Raz, Joseph, (1995), *Ethics in the Public Domain*, Oxford, Clarendon Press.
10. Reiss, Hans, (1970), *Kant's Political Writings*, Cambridge, The University Press.
11. Rawls, John, (1958), *Justice and Fairness*, *The Philosophical Review*, 57, p. 525-533.
12. Rawls, John, (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
13. Rawls, John, (1993), *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press.
14. Rols, Džon, (1998), *Teorija pravde*, Beograd, Podgorica, JP službeni list SFRJ, CID.
15. Rawls, John, (1999), *The Law of Peoples*, Cambridge, Harvard University Press.
16. Rols, Džon, (2001), *Prava naroda*, Beograd, Narodna knjiga, Alfa.
17. Ruso, Žan-Žak, (1949), *O poreklu i osnovama nejednakosti*, Beograd, Prosveta.
18. Vukadinović, Gordana, (1998), *Žan-Žak Ruso i prirodno pravo*, Novi Sad, Visio Mundi Academic Press.
19. Vukadinović Gordana, (2006), *Teorija države i prava II*, Novi Sad, Futura publikacije.
20. Williams, Bernard, (1981), *Persons, Character and Morality*, u *Moral Luck*, Cambridge, Cambridge University Press.

CONCEPT OF JUSTICE AS IMPARTIALITY BY JOHN RAWLS

Summary: A Theory of Justice by John Rawls belongs to the group of the most influential theories generated in the period after the Second World War. For more than forty years legal issue analysts from different viewpoints have dedicated their work to the review of Rawls's work about justice but also the concept which appeared in the later period of his creative work. This text analyzes the key idea of Rawls's theory of justice as fairness. The issues of freedom and equality stem from some attempts to reconcile the classical liberal with social-democratic point of view. Today's neo-liberally established societies, legal systems, political structures, cultural models and economic systems have proved his conclusions to be right. This fact best solves the dilemma of the relationship between Rawls's views and real life. The technique called veil of ignorance as well as the two principles of this technique served Rawls as a rational theoretical framework of a well-ordered society that operates on the basis of the possible. The author of this work has made an effort to analyze the most important ideas of Rawls's theory of justice using a holistic approach through all central elements of this theory: from its theoretical roots, the fundamental attitudes to their value in today's circumstances.

Key words: justice, fairness, distributive justice, law, liberty, equality, the veil of ignorance, rationality